

AVLONIY ASARLARIDA TA'LIMIY-AXLOQIY VA TARBIYAVIY QARASHLAR

Nizamova Malika Ravshan qizi

Nizomiy nomidagi TDPU 3-bosqich talabasi.

Annotatsiya: *Maqolada Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaviy qarashlari tahlil qilingan. Abdulla Avloniyning tarbiyaviy faoliyati, asarlaridan talabalarni yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishda foydalanish masalalari bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *Tarbiya, shakllantirish, jadidchilik, maorif, ma'naviyat, ma'rifat*

EDUCATIONAL-ETHICAL AND EDUCATIONAL VIEWS IN AVLONI'S WORKS

Abstract: *The article analyzes the educational views of Abdullah Avloni. The issues of Abdullah Avloni's educational activity, the use of his works for the formation of high spiritual and moral qualities among students are outlined.*

Keywords: *upbringing, formation, Jadidism, education, spirituality, enlightenment*

Yetuk olim va pedagog o'z davrida o'zining yangi jadid harakatlari, pedagogik qarashlari, orqali ta'lim va fan sohasi hamda dars jarayonlariga bir qancha o'zgarish va yangilanishlar kiritgan Abdulla Avloniy asarlarida ta'lim-tarbiya masalalari muhim o'rinni egallagan. O'z mustaqilligimizga, milliy istiqbolimizga erishganimizdan keyin, har tomonlama taraqqiy etib borayotgan jamiyatimiz ma'naviyatini yanada rivojlantirishga katta ahamiyat berildi. O'zbek adabiyoti bunday asarlariga boy. Bunday asarlar biz yosh avlod uchun barkamol, komil inson sifatida tarbiyalashga muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday adiblarimizdan biri Abdulla Avloniydir. Uning maktab uchun yaratgan to'rt qismdan iborat "Adabiyot yoxud milliy she'rlar, hamda "Birinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", "Ikkinchi muallim", "Maktab gulistoni" kabi darslik va o'qish kitoblari ham xarakterli bo'lib, yaxlit bir tadqiqot uchun manba bo'la oladi. Ayniqsa uning ilk savod chiqarishda bilim va tushunchalarni bolalar ongiga sodda va tushunarli yetkazishi alohida e'tiborni tortadi. Shuni inobatga olib, bu asarlarni jiddiy o'qib chiqish va unda ilk darslikka xos tuzilmani, g'oyaviy to'liqlikni, kitoblardagi o'ziga xos xususiyatlarini o'rganib chiqishimiz zarur.

Avloniyning "Ikkinchi muallim" kitobi "Birinchi muallim" kitobining davomi hisoblanadi.

Maktab-xazinayi adab-u ilm(u)izzating

Maktab-bog'l jannati firdavs, ne'mating,,

Maktab kishini jahl(u) daniydan qilur xalos,

Maktab-kaliti ka'bayi qalb(u) zakovating

Bu she'rda Avloniy maktabni insonning najot yo'li, hayotning gulshani, kishilarni kamolot sari safarbar qiluvchi kuch, deb maqtaydi. Abdulla Avloniyning pedagogikaga oid

asarlarini ichida “Turkiy guliston yoxud axloq” asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o’rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir. Ushbu asar axloqiy va ta’limiy tarbiyaviy asar hisoblanadi. Asarda insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonliklardan qaytaruvchi axloq sifatida yaratildi degan fikrlar aytib o’tilgan. O’zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy birinchi marta pedagogikaga “Pedagogika” inson tarbiyasining fanidir deya ta’rif berilgan. Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to’rt bo’limga ajratadi:

1. “Tarbiyaning zamoni”, 2. “Badan tarbiyasi”, 3. “Fikr tarbiyasi” 4. “Axloq tarbiyasi”

“Al-hosil tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir” deb uqtiradi, Avloniy. Tarbiya xususiy ish emas, milliy, ijtimoiy ishdur. Har bir xalqning taraqqiy qilishi, davlatlarning qudratli bo’lishi avlodlar tarbiyasiga ko’p jihatdan bog’liq, deb hisoblaydi adib. Tarbiya zurriyot dunyoga kelgandan boshlanib, umrning oxiriga qadar davom etadi. U bir qancha bosqichdan - uy, bog’cha, maktab va jamoatchilik tarbiyasidan tashkil topgan. Avloniy tarbiyaning doirasini keng ma’noda tushunadi. Uni birgina axloq bilan chegaralab qo’ymaydi. U birinchi navbatda bolaning sog’ligi haqida g’amxo’rlik qilishi lozimligini uqtiradi. Avloniyning fikricha, sog’lom fikr, yaxshi axloq, ilm-ma’rifatga ega bo’lish uchun badanni tarbiya qilish zarur. “Badanning salomat va quvvatli bo’lmog’i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o’qumoq, o’qutmoq, o’rganmoq va o’rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz jasad lozimdir”. Abdulla Avloniy badan tarbiyasi masalasida bolani sog’lom qilib o’stirishda ota-onalarga murojaat qilsa, bolani fikr tomondan tarbiyalashda o’qituvchilarning faoliyatlariga alohida e’tibor beradi. “Turkiy guliston yoxud axloq” kitobi ma’rifatparvarlik g’oyalarini targ’ib qiladi. Abdulla Avloniy kitobda ilm to’g’risida bunday deydi: “Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g’oyat oliy, muqaddat bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga o’z ahvolimizni, harakatimizni oyina kabi ko’rsatur. Zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o’tkur qilmoq, ... Ilmsiz inson mevasiz daraxt kabidur...”. Avloniy ilmni umuman emas, balki uning amaliy va hayotiy foydalarini aytib, “Bizlarni jaholat, qorong’ulikdan qutqarur. Madaniyat insoniyatni ma’rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe’llardan, buzug’ ishlardan qaytarur, yaxshi xulq va odob sohibi qilur... Alhosil butun hayotimiz, salomatimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g’ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilma bog’lidur”. Adibning obrazli ifodasiga ko’ra, ilm bamisoli bodomning ichidagi mag’iz. Uni qo’lga kiritish uchun mehnat qilish, ya’ni chaqib uni po’chog’idan ajratib olish kerak. U ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolini yaxshi tushunadi. Shuning uchun ham u, yoshlarni ilm sirlarini bilishga, hodisalar mohiyatini yechishga, kitob mutolaa qilishga chaqiradi. Uning fikricha, ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, xalq farovonligi yo’lida qo’llanmasa, u o’likdir. Abdulla Avloniy o’z ilmini amalda qo’llay oladigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar, deb ataydi. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining “yomon xulqlar” qismi 18 bobdan iborat. Muallif insonning bunday xulqlarini “saodati adabiyadan mahrum, hayoti jovidonimiz uchun masmum bo’lgan axloqi zamimalar...” deb ataydi. A. Avloni kishilarning ham ijobiy xuldarini, ham salbiy xulldarini bayon qilib, kitobxonlar mulohazasiga havola qiladi. U “Bu sanalgan yomon xulqlarning fanoliqlarini, yuqorida sanagan yaxshi xulqlarning

go'zalligini insof muvozanasi ila o'lchab, vijdon muhokamasi ila tahqiqlab, yaxshilarini tinglab amal qilmaq yomonlarini onglab, hozir qilmaq lozimdur", deydi. Abdulla Avloniy g'azabning ikki xil xususiyatini bayon qiladi. Biri dushmandan o'zini, millatini mudofaa qilishda insonning g'azabi muhim ahamiyatga ega bo'lsa, ikkinchisi bironi jabr-zulm yo'li bilan ishlatish, odamlarga sovuq muomilasi bilan dahshat solishdan iborat bo'lgan salbiy xususiyatdir. Hilm - yumshoq tabiatlilik bilangina g'azabning oldini olish mumkin. Abdulla Avloniy bu haqda Imom Shofe'i havzratlarining so'zlarini keltiradi: "Qilich va nayza ila hosil bo'lmagan ko'p ishlar yumshoqlik va muloyimlik ila hosil bo'lur, g'azabning zarari egasiga qaytur", - demishlar. Abdulla Avloniy asarning "Yomon xulqlar" qismida yana bir nihoyatda muhim masalaga e'tiborni qaratadi. Bu "Jaholat" va "Aqsomi jaholat" boblarida Abdulla Avloniy o'z bilimini amalda qo'llaydigan kishilarga yuksak baho beradi, ularni dono insonlar deya ta'riflaydi. Avloniyning vijdon haqidagi mulohazalari ham diqqatga sazovor. "Vijdon deb ruhimizga, fikrimizga ta'sir qiladurgon hissiyot, ya'ni sezuv tuymakdan iborat ma'naviy quvvatni aytilur. Biz har vaqt afolu va harakatimizning yaxshi va yomonligini, foyda va zararliligini onjak vijdonimiz ila bilurmiz. Vijdon insonning aql va fikrini haqiqiy mezonidurki, bu tarozu ila o'z kamchiliklarini o'lchab, bilmaq barobar boshqalarning ham faol harakatini sezur. Agar ishlagan ishi sharoit, aql va hikmatga muvofiq bo'lsa, muhabbat qilur. Qabohat va yomon ishlarni qilsa, nafrat qilur... Vijdon yaxshi ishlarning manbai o'ldig'indin vijdon sohiblari har bir ishni beg'araz, xolis niyat ila ishlar. Shul sababli har kim nazarida maqbul va suyuqli bo'lur... Al-hosil, vijdon har kimning afol va harakatini ko'rsatadurgon musaffo bir oyinadurki, bu ko'zguga chin nazar qilg'on kishi o'z aybu kamchiliklarini tuzatmaq harakatida bo'lub, boshqalarning ayb va qusurlarini ohtarmoqg'a vaqti bo'lmas.." Avloniy tarbiyaning aslini ko'rsatadigan mezon – bu vijdon deydi. Vatan tuyg'usi eng insoniy, eng mo'tabar tuyg'ulardan biri. Vatan dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmaq, u bilan faxrlanmaq kerak. Vatan Onadek muqaddas. Uni qadrlash, e'zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo'lish, g'am-hasratini baham ko'rish farzandning burchi. Avloniy vatan va uning oldilagi burchini shunday tushunadi. U deydi: "Har bir kishining tug'ilib o'sgan shahri va mamlakati shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ilgan, o'skon yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan his-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidin - uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohat farog'atda yashamas. Maishati talx bo'lub, har vaqt dilining bir go'shasida o'z vatanining muhabbati turar. O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining hozirgi bosqichida yoshlarning ma'naviy qiyofasini shakllantirishda, ulami ilm-ma'rifatli, diyonatli, yuksak axloqli bo'lishlari bilan birga, zamonaviy texnika va texnologiyalami puxta o'zlashtirib olishlariga katta axamiyat berilmoqda. O'zbekiston Davlati fuqarosining ma'naviy qiyofasini belgilovchi fazilatlar-vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, mehnatsevarlik, baynalminalchilik kabilar maktab va o'qituvchining faol ishtirokida, tarbiyaviy ta'siri ostida shakllanadi. Bugungi kunda yoshlarimizning nafaqat ilmi balki yuksak axloqiy fazilatlariga ega bo'lishi va bu fazilatlarini, ilmiy salohiyatini namoyon qilib Vatanimiz ravnaqiga hissa qo'shmoqda. Yurtboshimiz Oliy Majlisga murojaatnomasida ham yoshlarning ta'lim- tarbiyasiga to'xtalib o'tganlar. O'zbekiston

Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasida: —Biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta‘lim va tarbiyani rivojlantirish, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g‘oyamizning asosiy ustunlari bo‘lib xizmat qilishi lozim. Ushbu maqsad yo‘lida yoshlarimiz o‘z oldiga katta marralarni qo‘yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko‘mak berish - barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo‘lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro‘yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi. Shu maqsadda “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan, ta‘lim-tarbiya tizimidan boshlanadi”, degan g‘oya asosida keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020-yil. 5-bet
- 2.Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq”asari ikki jild.Ma’naviyat 1988yil 93-bet.
3. Avloniyning “Ikkinchi muallim” va “Birinchi muallim”kitoblari 303-bet.